

Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Тарих және саяси-әлеуметтік
ғылымдар» сериясы,

№3(46), 2015

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.

2000 ж. бастап шығады

Бас редактор

т.ғ.д. **Ғ.Қ. КЕНЖЕБАЕВ**

Редакция алқасы:

т.ғ.д., проф. **М.Қ. Қойгелдиев**

(бас ред. орынбасары),

т.ғ.к., доц. **У.М. Джолдыбаева,**

т.ғ.к., доц. **Р.Р. Оспанова**

(жауапты хатшылар),

т.ғ.д., проф. **Х.М. Әбжанов,**

PhD, проф. **Вирджиния Мартин**
(АҚШ),

PhD, проф. **Клаудиа Чанг** (АҚШ),

т.ғ.д., проф. **Қара Әбдіұзақп**
(Түркия),

т.ғ.д., проф. **О.Д. Осмонов**

(Қырғыз Республикасы),

т.ғ.д., проф. **В.М. Козьменко**

(Ресей Федерациясы),

т.ғ.д., проф. **Қ.Т. Жұмағұлов,**

М А З М Ұ Н Ы

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАРИХ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ

Абжанов Х.М. План нации и историческая наука Казахстана.....	3
Борбасов С., Ізтлеуова С. Діни татулық – мемлекеттің қалыпты дамуының кепілі.....	
Нұртазина Н.Д. Түркі билеушілерінің діни-идеологиялық ұстанымдары: Қарахан мемлекетінен Әбілқайыр хандығына дейін.....	13
Байдильдина С.Х. Қазақстанның қорғаныс өнеркәсібі зауыттары: қалыптасу тарихы (XX ғ. 40-ж. I-жартысы).....	18
Далаева Т.Т. Волостные управители в казахских степях Западно-Сибирского ведомства: особенности утверждения их в должности в XIX – начале XX вв.....	25
Түлебаев Т.А. Ремесленное и мелкотоварное производства в Казахстане (вторая половина XIX – нач. XX века).....	30
Дакенов М., Жолдыбаева С.А., С.М. Илгидаева С.М. XX ғ. басындағы ағартушылық философиясындағы қазақ халқының ой-санасының жаңғыруының өзекті мәселелері.....	38
Касымова Д. Б., Телеуова Э. Д. Некоторые аспекты проведения советской гендерной политики в начале XX века: изменение статуса женщины и этнокультурные различия.....	38
Жаркынбаева Р.С., Мийманбаева Ф.Н., Абдирайымова А.С. Положение женщин у казахов и киргизов Семиречья в к. XIX – н. XX вв.....	41

ЖАЛПЫ ТАРИХ

ВСЕОБЩАЯ ИСТОРИЯ

Шалбаев А., Молдабаева Д. Орта ғасырлық түркі халықтарындағы Мемлекеттік құрылым және билеуші.....	50
Базарбаев Қ.Қ. XVI–XVIII ғғ. Осман империясы мен Түркістан хандықтары арасындағы саяси байланыстар.....	
Исаева Ж. Оңтүстік Корея, Австралия және Солтүстік Корея мәселесі: шешу және талқылау барысындағы қиындықтар (түрік деректері негізінде).....	

САЯСИ ТАРИХ

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ

56

<p>проф. М.Майер (Германия), т.ғ.д., проф. К.Р. Несіпбаева, т.ғ.д., проф. А.Б. Соколов (Ресей Федерациясы), т.ғ.д. Томохико Уяма (Жапония), т.ғ.д., проф. Т.Ходжаоглы (Түркия)</p>	<p>Берлібаев Б.Т., Орынбекова Д.С. Мемлекеттіліктің қайта жаңғыруы..... 59</p> <p>Дакенов М., Жолдыбаева С.А., С.М.Илгидаева С.М. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік ахуалы.....</p> <p>Джолдыбаева Ұ.М. Қазақстанның халықаралық ұйымдарға мүшелігі – болашақ даму кепілі..... 62</p> <p>Джангирова Г.С. Межнациональное и межконфессиональное согласие в Казахстане на современном этапе.....</p>
<p>Абай атындағы</p> <p>Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2015</p>	
<p>Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде</p> <p>2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10102 - Ж</p> <p>Басуға 21.06.2015 қол қойылды.</p> <p>Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 25,8 е.б.т.</p> <p>Таралымы 300 дана.</p> <p>Тапсырыс 210.</p> <p>050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.</p> <p>Абай атындағы ҚазҰПУ</p>	<p style="text-align: center;">ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА</p> <p style="text-align: center;">ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ</p> <p>Нұрман Ш.Т. Айтылған тарих деректерін ғылыми қолданысқа алу түрлері, жолдары және әдістері..... 67</p> <p>Касымова Д.Б., Абдилдабекова А.М. Особенности решения «женского вопроса» в традиционных обществах Средней Азии и Казахстана в западной историографии..... 70</p> <p>Көшенова Ғ.И. Ахмед Хазинидің «Диваны»: деректік талдау..... 77</p>
<p>ТАРИХТЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ</p> <p>МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ</p>	
<p>Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы</p> <p>Казахский национальный педагогический университет имени Абая</p>	<p>Жұбаниязов И.Ш. Магистранттар дайындауда тарихты оқытудың теориялық мәселелерін жаңаша пайымдау..... 81</p> <p>Сүлейменова О.Я., Турумбаева Р.Р., Шайхова М.А. Жоғары оқу орындарындағы кәсіби бағдарлы шет тілі: мәселелері және ізденістер..... 85</p>
<p>АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ</p> <p>АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОЛОГИЯ</p>	
<p>Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы</p>	<p>Сатыбалдиева М. Қазақстан Республикасы мемлекеттік орталық музейі қорындағы қола дәуірінің тас құралдар коллекциясы (зерттелуі, деректік мәні)..... 89</p> <p>Ержанова А.Е. Атасу мен Талдысай қоныстарындағы металлургиялық тас құралдарына сараптама..... 93</p> <p>Ilin R.V., Sorokin D.V., Chizhikov D.S. Georadar researches of the</p>

ВЕСТНИК	citadel of the settlement of Dzhankent.....	97
Серия «Исторические и социально-политические науки», №3(46), 2015	Карибжанова Е.А. Семантика казахского национального орнамента и его применение в одежде.....	100
Выходит с 2000 года. Периодичность – 4 номера в год	Айтқұл Х.А. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейдің археология қорындағы қола дәуірі коллекцияларының қалыптасу тарихы.....	
Главный редактор д.и.н. Г.К. КЕНЖЕБАЕВ	Дауытбекова М.Қ., Исаева Ә.И. Қазақ батырларының қару түрлері және қолданыс ерекшеліктері.....	
Редакционная коллегия: д.и.н., проф. М.К. Койгелдиев, (зам. гл. редактора), к.и.н., доц. У.М. Джолдыбаева, к.и.н., доц. Р.Р. Оспанова (ответ. секретари), д.и.н., проф. Х.М. Абжанов, PhD, проф. Вирджиния Мартин (США), PhD, проф. Клаудиа Чанг (США), д.и.н., проф. Кара Абдиуакап (Турция), д.и.н., проф. О.Д. Осмонов (Кыргызская Республика), д.и.н., проф. В.М. Козьменко (Российская Федерация), д.и.н., проф. К.Т. Жумагулов, проф. М.Майер (Германия), д.и.н., проф. К.Р. Несипбаева, д.и.н., проф. А.Б. Соколов (Российская Федерация), д.и.н., Томохико Уяма (Япония), д.и.н., проф. Т.Ходжаоглы (Турция)	Дубягина Е. Гончарные печи на городище Ханкурган.....	
	ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНА -550 ЖЫЛ	104
	550-ЛЕТИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА	111
	Жораева Г.Т. Нұралы хан және Кіші жүздегі саяси жағдай.....	
	Абдрасилова С.Т. Хақназар ханның Қазақ хандығын нығайтудағы рөлі.....	115
	ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНА – 20 ЖЫЛ	118
	20 ЛЕТ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА	122
	Халидуллин Ғ. Қазақстан халқының біртұтастығы – ел дамуының басты шарты.....	127
	ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАР	132
	ПЕРСОНАЛИИ	
	Қойгелдиев М.Қ. Әбжан және Уахит Темірбековтер: әкені балаға, баланы әкеге қарсы қою идеологиясы.....	135
	Нұрымбетова Г.Р. Ораз Жандосов саяси қуғын-сүргін құрбаны..	
	Нүрпейіс Т.Ә. Академик В.В.Бартольдтың өмірі және ғылыми қызметінің басталуы.....	137
	Нүрпейіс Т.Ә. Академик В.В.Бартольдтың ғылыми жолсапарлары. В.В.Бартольд және Түркістан археологиясы.....	
	Калиева Е.Т., Ситақанов С.Д. Қазақ «химигі», техникалық әскер	

Казахский национальный педагогический университет

имени Абая, 2015

Зарегистрировано

в Министерстве культуры и информации

Республики Казахстан

8 мая 2009 г. №10102-Ж

Подписано в печать 21.06.2015.

Формат 60x84 1/8.

Объем 25,8 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 210.

050010, г. Алматы,

пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»

Казахского национального педагогического

университета имени Абая

Abay Kazakh National Pedagogical University

BULLETIN

Series «Historical and socio-political sciences»

№ 3 (46), 2015

Periodic – 4 issues/year

Published since 2000

генерал–майоры Шәкір Жексенбаев жайлы: жеке қор құжаттары негізінде.....

Амирканов М.Б., Бегалиева А. Қоғам қайраткері Нұртас Оңдасыновтың білім алған ортасы..... 141

ЖАС ҒАЛЫМДАР ЗЕРТТЕУЛЕРІ

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Жалмагамбетов Е.А. Астаналық кезеңдегі қызылорда қаласы тұрғындарының күнделікті өміріндегі өзгерістер, демалысы орындары және қылмыстық 145

ахуал..... 153

Ақымбек Е.Ш. Ортағасырлық Ақтөбе қаласында «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша жүргізілген археологиялық зерттеулер..... 159

Балабекова Н.Е. Нарынқол ауданы майдангерлерінің күнделікті өмірінен..... 166

Жуматаев Р.С. Қазақстан жартас суреттерінде жылқы бейнесінің кескінделуі: уақытнамалық ерекшеліктер..... 172

178

182

188

196

Editor-in-chief:

doctor of historical sciences

G.K. KENZHEBAYEV

Editorial staff:

Koigeldiyev M.K. *doctor of historical sciences, professor*

(editorial-in-chief's assistant),

Zholdybayeva U.M. *candidate of historical sciences, associate professor,*

Ospanova R.R. *candidate of historical sciences, associate professor,*

(responsible secretary),

Abzhanov Kh.M. *doctor of historical sciences, professor,*

Virginia Martin *professor, PhD (USA),*

Claudia Chang *professor, PhD (USA),*

Kara Abdiyapap *doctor of historical sciences, professor (Turkey),*

Osmonov O.D. *doctor of historical sciences, professor (Kirgistan),*

Kozmenko B.M. *doctor of historical sciences, professor (Russian Federation),*

Zhumagulov K.T. *doctor of historical sciences, professor,*

Mayer M. *doctor of historical sciences, professor (Germany),*

Nesipbayeva K.R. *doctor of historical sciences, professor,*

Sokolov A.B. *doctor of historical sciences, professor (Russian Federation),*

Tomokhiko Uyama *doctor of historical sciences (Japan),*

Khodjaogly T. *doctor of historical sciences, professor (Turkey)*

Abai Kazakh National Pedagogical University, 2015

Registered in the Ministry of culture and
information of the Republic of Kazakhstan,
May, 8, 2009 №10102-ZH

Signed for print 11.06.2015

Format 60x84 1/8.

Volume 25,8 уч.-изд.л.

Issue 300. order 210

050010, Almaty

Abai KazNPU, 13 Dostyk av.

«Ulagat» publishing house

Abai Kazakh National Pedagogical University,
2015

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы
Серия «Исторические и социально-политические науки»
Series of «Historical and socio-political sciences»

№ 3(46)

Алматы, 2015

ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ НҰРТАС ОҢДАСЫНОВТЫҢ БІЛІМ АЛҒАН ОРТАСЫ

Амврканов М.Б. – *ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті аға оқытушы,*
Бегалнева А. – *ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті аға оқытушы*

Нұртас Оңдасыновтың жан-жақты білім алуына, қоғам қайраткері дәрежесіне көтерілуіне өскен ортасының әсері зор болды. Жалпы Нұртас Оңдасыновтың білімі, мұғалімдік қызметі туралы ресми мәліметтер өте аз. Оңдасыновтың ұлдарының ішінде оқу-білімге айрықша ынта танытқаны Нұртас болатын. Нұртасты 7-8 жасында екінші анасы Дәрігүл ауыл молдасынан сауат ашуға береді. Сөйтіп, Нұртас алғаш ауыл молдасынан оқып, сауатын ашады. Бала кезінде ауыл молдасынан жазу-сызуды үйренген ол екі жылда хат танып, жыр-кисса сияқты кітаптарды оқу дәрежесіне жетеді. Сол кезде алған білімі, кейін қазақ тіліне енген араб-парсы сөздерінің түсіндірме сөздіктерін жазуға нақты көмегін тигізеді. Кейіннен ауылдастары оған түрлі хаттар жаздырып, қыстың ұзақ түндерінде киссалар оқытатын болған. Сонымен қатар, ол бала кезінде «Алпамыс», «Қыз-Жібек», «Айман-Шолпан», «Көрғұлы», «Дәрігә», «Ләйлі-Мажнүн», «Зарқұл» сияқты жыр-киссаларды және ақындардың өлеңдерін оқып беріп, ауыл адамдарының рухани шөлін қандырған. [1] Ол халықтық батырлық жырларды, аңыз-ертегілерді жақсылап, мәнеріне келтіріп оқып жеткізе білді. Нұртастың сол кездегі білімі, кейінгі Ахмет Байтұрсынұовтың жасаған жаңа қазақ емлесін тез игеруге септігін тигізеді. Нұртас Оңдасыновтың өнер-білім жолындағы ізденісінің қайнар бастауы да, осы киелі Түркістан топырағынан басталады. Өсем де адам табиғат кімнің де болса дүниетанымылық ой-өрісіне игі әсер берері сөзсіз. Осы өңірде талай ғұлама ақын-жазушылар, небір қазақтың жез таңдай би-шешендері туып-өскен аймақ екені анық. Нұртас Оңдасынов өзінің «Мен Түркістанның түлегімін» атты естелігінде алғаш жазу-сызу үйреткен ұстазы Керімқұл молда жайлы кеңінен тоқтаған. [2] Керімқұл молда сол жердің адамы, бірақ ол қайда оқыды, қайдан білім алды бізге белгісіз. Керімқұл молда өзінің кішіпейлдігімен, сыпайылығымен, адалдығымен, үлкен адамгершілігімен қалың бұқараның құрметтісі болып дүниеден өткен. Ал, кейінгі кезде біз «молда» деген сөзді естісек денеміз түршігіп, жек көретін болдық. Оның басты себебі – арабтың бұл сөзін тек дін қызметкері деген мағынада бір жақты түсінгендігімізден. Ал, бұл сөз өз мағынасында сауатты, оқымысты, білімді ұстаз деген кеңірек мағынаны білдіреді. Хат жазу мен кітап оқуды үйренгеннен кейін-ақ, Нұртас Оңдасыновты ауыл адамдары «молда бала» деп атаған. Арабша молданың көпше түрі – «ұлама (ғұлама)», оның қазақшасы – «ғұлама». Ғұлама сөзінің мағынасы халқымыздың ұғымында үлкен ғалым деген мәнге ие екенін елдің бәрі де біледі. Бұл мысалды жоғарыда айтылған ой-пікірлерді дәлелдей түсу үшін келтіріп отырмыз. Молдалар да адам. Ал адамға пендешілік, күпірлік тен. Олардың бәріне бір деңгейден қарауға болмайды, әрине. Сонымен қатар, олар да қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетінің дамуына өзіндік үлес қосқан. Ал, ауыл молдаларынан сабақ алып шыққан шәкірттер қаншама. Олардың бәрі араб, парсы, қытай халықтарының мәдениеті, әдебиеті, өнерінің қазақ арасына кеңінен таралуына септігін тигізіп, ұлттық өнердің баюына үнемі ықпал еткен.

Нұртас Оңдасыновтың ата-анасы баласының білім алуына негіз болатындай мектепке жақын деп әдейі Ақжігіттің қыстауына қоныстанған. Бұл оның оқуға ден қойып кірісіп кетуіне мүмкіндік берген. 1916 жылы Нұртас Оңдасынов лаждап жүріп ауыл мектебіне оқуға түскен. Бірақ, сол жылы оның ағасын патша үкіметі тылға жұмысқа алып кеткеннен соң, Нұртас лажсыздан оқуды тастайды да, жұмыс істейді. 1917 жылдан бастап ол еңбекке араласып, ата мен ананың, содан кейін келе халық алдындағы перзенттік парызы мен жауапкершілігі басталады. Біраз уақыт өткеннен кейін тағдыр оны ізгі адамдармен жолықтырып, олардан тербие алуына мүмкіндік береді. Әсіресе, шығыс жастарының жарық жұлдызы Ғани Мұратбаевтың игі ықпалы өлшеусіз еді. Сондықтан болар, ол: «жақсы адамдармен, зиялы, білімді, ұлағат шарапаты мол адамдармен жақын болу дегеннің өзі өлшеусіз бақыт екенін, олардан алар тәлім-тәрбие мен білімнің де нәрлі, шырайлы, ізгі боларын барша жұртқа есіет етіп айтқан. Ұзақ ғұлымдан бір түйіні – осы. Жақсыға жанаса жүруді әдет етіңдер, ерендеріміз» - деп ағынан ақтарыла айтқаны әлі есімізде деп «Нұртас Оңдасынов» атындағы қордың төрағасы Жарылқасын Әзіретбергенов үлкен шабытпен еске алады. [3]

Уақыт өте келе кейін, әкесі Нұртастың ержетіп – есейгенін сезіп, білім алсам деген құштарлығын байқайды. Әкесінің жаңа заман туралы топшылаулары Нұртас Оңдасыновты да терең ойлаңдырады, әке ой-толғамы оны жаңа өмірге, жақсы тұрмысқа жетелеген. Әкесі Оңдасын да, баласы Нұртас та қазақ тіршілігіне бұрын-соңды болмаған бір өзгерістің келгенін ұғып пайымдаған болатын. Нұртас Оңдасынов жаңа өмірдің келгенін, техникалық прогресс дами бастағанын көріп сол өскен елге еру үшін оқудың, білімнің қажеттігін сонда ғана алғаш сезінген. Не керек бар дүниенің кілті – оқу, білім, ғылымға келіп

тірелгенін түсінді. Түсінуін түсінгенмен, қаржы-қаражаттың жоқтығынан жұлдынып шыға алмай, арман жетегінде жүргенде көктем сұрағаны жерден табылған. Ақырында, ол Ташкентте жетім балаларға арнайы ашылған мектеп-интернаттан бір-ақ шыққан. Ал Ташкенттің №14 мектеп-интернаттың тәрбиесі жас Нұрғастың көзқарасын қалыптастырып, саяси санасын оятты. Халық басындағы, өз басындағы тақсырет пен нәубеттің қайдан, қалай туындап жатқанын түсіне алатын, талдай, екшей алатын халге жеткен. Сан-сауалдың жауабын білімнен, ғылымнан ғана табуға болатынын ұқты. Сол кездің қоғамдық-саяси сипаты да басқаша болды. Бұрынғы көшпенді ел – отырықшы тұрмысқа бет бұрған көшелі елге айналды.

Осылайша, кедей балаларына жарқын, бақытты өмірге жетудің даңғыл жолы ашылады. 1920 жылы Нұртас Оңдасынов Ташкент қаласында ашылған мектеп-интернатқа қабылданып, сол жерде тәрбиеленеді. Нұрғастың өміріне бұл интернат өзгеріс, жаңа құлшыныс әкелгені рас. [4] Білімге деген мол құлшынысының нәтижесінде зерек те ақылды Нұртас Оңдасыновтың бұған дейін тек мұсылмандық сауаты бар жас шәкірт оқудың қиыншылығына қарамастан өз бетінше ізденіп, ерінбей оқып, орыс тілін жетік меңгерген. Нұртас мұнда негізінен жалпылама пәндерді өтіп, түрлі дәрежедегі ұстаздардан дәрістер тыңдаған. Осы интернатта орыс тілінен алғаш дәріс берген ұстазы Ғани Мұратбаев еді. 1921 жылы сәуір айында интернат жанында Ғани Мұратбаев ұйымдастырған комсомол ұясына мүшелікке қабылданады. Сол кездегі №14 мектеп-интернатынан оқыған 265 жетім бала ішінен небір айтулы азаматтар өсіп шықты. Олар: жазушы Өтебай Тұрманжанов, әдебиетші-ғалым, профессор Бейсенбай Кенжебаев, мемлекет қайраткері Әмірзақ Орымбетов, Жамалбек Шалабаев, орман шаруашылығының алғашқы білгір мамандары Райымбек Ахметов, Бектас Шынарбаев осы интернаттың түлектері. «Жылан жылғы» ашаршылықта ата-аналарынан айырылып, панасыз, қорғансыз, көше кезіп, теміржол бойын жағалап, базар торыған ашқұрсақ жетімдер жетіліп қана қоймай, шынында да, қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шыққан жастардың бірі болды.

1922 жылы Нұртас Оңдасынов аталыш мектеп-интернатын тәмамдайды. Осы интернатты оқып бітісімен бірден Ташкенттегі Орман-тоғай техникумының дайындық бөліміне оқуға қабылданады. Сол жылы ақпанда Қазақ орман шаруашылығы техникумының өзіне оқуға түседі. Осы техникумда Нұртас комсомол ұйымының жауапты хатшы жұмысын атқарады. Комсомол жұмысын өте белсенді, абыройлы атқарғандықтан Нұртасты кейін осы орынға екі рет сайлайды. Бұл оның Ғани Мұратбаевпен тығыз қарым-қатынаста араласып, өмір жолын, білімін шындай түсуіне септігін тигізеді. Одан алған тәлім-тағылымның, естіген есиеттерін басқаларға да айтып отырған.

Қиын жағдайда алған білімі оның таптық санасын ерте оятты. Оқу тоқусыз алдағы күннің қаран екенін ол жете түсінді. Сондықтан да Нұртас жас кезінен-ақ оқу білімге құштар болып өседі. [5] Әрине, Нұртас Оңдасынов үшін бұл жылдар жеміссіз болған жоқ. Алғыр да, зерек ол қатарының алды болып, ой-санасы толысып, халық ауыз әдебиеті мен шығармаларын өздігінен оқитын дәрежеге қол жеткізді. Сол кездегі талап бойынша жергілікті ұлт өкілдері дайындық бөлімінде орыс тілін үйренетін. Ал, Нұртас өзінің ана тілімен қоса араб, парсы, түрік тілдерін және орыс тілін де жақсы меңгерген. 1926 жылы қазанда Орман-тоғай техникумының студенті кезінде, Коммунистік партияның қатарына етеді. 1927 жылы Нұртас Ташкенттегі техникумды ашқұрсақ болып жүріп, аяқтайды.

Техникумды бітірген соң өз мамандығы бойынша орманшы-техник қызметін атқарады. Бірақ осы техникум қабырғасында оқығаны жайлы, оқу-үлгерімі туралы, білім ордасын үздік аяқтағандығын куеландыратын құжаттық деректерді мұрағаттардан біз кездестіре алмадық. Н.Оңдасынов 1927 жылдың сәуірінен 15 қыркүйегіне дейін Қостанай облысы, Қарабалық ауданының Михайловск орман шаруашылығында орман қараушылығының көмекшісі болып еңбек етеді. Осы жылдың 23 қазанынан – 1928 жылдың сәуір айына дейін Қызылорда қаласында су шаруашылығында санақшы болып жұмыс істейді. Осы жылдың 1 мамырынан 27 қыркүйегіне дейін Жамбыл қаласында – Талас зерттеу партиясының кіші техникі міндетін атқарды. 1928 жылдың қазанынан 1930 жылдың ақпанына дейін Сырдария су шаруашылығында – Аймақтық су шаруашылығының зерттеуші техникі қызметін атқарады. [6]

Сонымен қатар, Орталық мұрағаттан Нұртас Оңдасыновтың Сырдария су шаруашылығында, Орта Азия жұмысшылар факультетінде оқытушы қызметін атқарғандығы туралы анықтамаларын да таптық. [7] . Бұл анықтамалар біздің ары қарай жұмыс істеуімізге көп көмек тигізді. Ал, Ресей Мемлекеттік жаңа тарих мұрағаттық құжаттарда Нұртас Оңдасыновтың 1930-1934 жылдарда Ташкент қаласындағы Орта Азия ирригация (жер суландыру) инженерлер институтында оқығандығы, кейін «ирригация» факультетінен 4 курстан кеткендігі туралы мәлімдеген. Ал 1931 жылы 1 қазаннан бастап 1932 жылдың қазан айына дейін Ташкент қаласында – Ирригациялық институттың графика катедрасының меңгерушісі қызметін атқарған. Осы жылдың 1 қазанынан – 1933 жылдың 1 қазанына дейін – Су шаруашылығы техникумында оқытушы болып істейді. 1933 жылдың 15 қарашасынан – 1934 жылдың 23 қыркүйегіне дейін – ауыл

шаруашылығы жұмысшы факультетінің меңгерушісі, кенешарлар курстарының оқытушысы және директор орынбасары қызметтерін атқарады. Сондай-ақ, ол ҚазКСР Су шаруашылығының меңгерушісі болып та жұмыс істейді. Басшылық қызметте жүріп, ол жоғары білім алудың қажеттігін жете түсінеді. Бірақ та Нұртас Оңдасыновтың білгенінен білмейтіні көп болып шығады. Осылайша тағдырмен тайталаса жүріп 1932 жылдың ақпан айынан бастап 1934 жылдың наурыз айына дейін Ташкенттегі Орта Азиялық ирригация су инженерлері институтында оқиды [8]. Ол сол кезде бүкіл аймақтағы ең ірі жоғары оқу орны болатын. Кейін осы Орта Азиялық жұмысшы факультетінде дәріс береді. Айналасы 5-6 жылда бірнеше пәндердің негізі жөнінде жалпылама ғана мәліметтер алып шыққан Нұртас Оңдасынов өздігінен көп ізденіп, шәкірттерінің ой-өрісіне сай сабақтар жүргізіп, бар білгенін жас ұрпаққа үйретумен болды. Өз ісіне ұқыпты да, дарынды ұстаз оқушылармен тез тіл табысып, олардың ықыласына бөленеді. Осы институтта жұмыс істегендігі туралы анықтамасы Орталық мұрағаттан таптық. Орталық мұрағаттан Нұртас Оңдасыновтың Орта Азия жұмысшы факультетінде 1934 жылдың 25 -ші ақпанынан –1-ші қыркүйекке дейін мұғалім болып жұмыс істегендегі құжаты сақталған. Институттың үшінші курсы бітіргеннен кейін 1934 жылы Қазақ Орман шаруашылығы трестіне әуелі директордың орынбасары, сосын директор қызметіне ауысады [9]. Нұртас Оңдасыновтың көкірек көзін оятқан сауатын ашқан алғашқы ұстазы – Ғани Мұратбаев еді. Ғани үлкенді – үлкен, кішіні – кіші деп сыйлай білетін тамаша тәрбиелік қасиеттерімен шәкірттерінің орасан зор құрметіне бөленген адам. Ол шынында да тұмысы бөлек жан-тұғын. Нұртас Оңдасынов үшін Ғани есімі аса қадірлі, білім алсам, дүниені танысам деген арманын шындыққа айналдырған ұстаз. Оны алғаш көрген, дәріс алған күні Нұртас Оңдасыновтың көз алдында мәңгі қалған, өмірі ұмытқан емес. Нұртас Оңдасынов «Ғанидан ғибрат өмірбаяным» атты естелігінде [10] Ғани Мұратбаев интернаттағы балаларға: «жарқын болашақ алда, оны сапатын өздерің. Ол үшін көп оқу керек, білім керек» дегенді күн сайын айтатын. Бірақ та оқуға зәрек Нұртас, Ғани ұстазы берген тапсырмасын уақытында орындап, бар ынта-жігерін білсем деген бір мақсатқа бағыштады. Нұртас Оңдасыновтың үлкен жолға түсуіне Ғани Мұратбаев себепші болған. Ғани Мұратбаевтың мұраты – қазақ жастары оқыса, білім алса, орыс тілін үйренсе, дүние-әлемге көзін ашса деген ниет екенін түсінді. Бұл Нұртас Оңдасыновтың Ғани Мұратбаевтан алған алғашқы ғибраты. 1921 жылы Нұртас Оңдасынов Ғани Мұратбаев ұйымдастырған БЛКЖО-ның ұйымына мүшелікке қабылданады. Сол интернатта Ленин комсомолының қатарына түсіп, жақсы оқиды. Нұртас Оңдасыновқа ұстазы Ғани Мұратбаев интернатта да, Қазақ орман шаруашылығы техникумында да комсомол ұйымын басқаруға үнемі сенім білдіріп отырған [11]. Бұл оның аудандық, қалалық, облыстық комсомол комитетінде және мажлістер мен конференцияларда Ғани Мұратбаевпен жиі кездесуге мүмкіндік туғызып отырды. Нұртас Оңдасынов «Комсомол – жастығым менің» атты естелігінде Ғани Мұратбаевпен алғаш кездесіп, ақылын тыңдаған, дәм-тұзdas болған кездерін сағынышпен еске алғандығы айтылады [12]. Ол Ғани Мұратбаевпен кездескен күндерін ешуақытта ұмытпаған, қайта сол кездерді өмірінің ең бақытты сәттері деп білген. Ал, Ғани Мұратбаев әрдайым өзінің білімділігімен, парасаттылығымен, қарапайымдылығымен өзгелерден оқшауланып тұрған. Н.Оңдасынов өзінің болашақтағы ұстазы, Алаштың көрнекті қайраткері Ғани Мұратбаевты танып-білуі осы кезден бастау алған. Н.Оңдасыновтың Ғани Мұратбаевпен бұл таныстығы оның өмірінде терең із қалдырды.

Нұртас Оңдасыновтың бағын ашқан екінші ұстазы – Мұхтар Әуезов. Нұртас мектеп-интернатты өте жақсы үлгерімімен бітіріп, Ташкенттің Орман шаруашылығы техникумында оқығанда алғаш қазақ әдебиетінен сабақ берген ұстазы – Мұхтар Әуезов еді. Алғаш әлем әдебиетінен мағлұмат алып, хабардар еткен, қазақ ауыз әдебиетінің інжу-маржандарын түсіндіріп, ұлы Абайды таныстырған да осы – М.Әуезов. Студент Нұртас алдында ұстаз Мұхтар ұлы Абай хақында ой тербегенде, жас шәкірттің қия қияндарға қатықтап, арманы аққу болып ұшатын. М.Әуезов арқылы Нұртас Оңдасынов ұлы Абайды, Абай арқылы қазақтың өзге елден көш кейін қалған халін ұққан, тағдырын таныған. Бағыз диқандар ортасы жауап бере алмаған сан сауалға ұстазы Әуезовтің дәрістерінен тапқан болатын. «Біз Абаймен көп жұрттан бұрынырақ және тереңірек таныстық. Абайды толық түсінуімізге қадірлі ұстазымыз Мұхтар Әуезовтің мағыналы сабақтары тікелей себебін тигізді», - деп қысқаша мәлімет береді [13]. Сонымен қатар, Н.Оңдасынов «Үлкен ұстаз» атты естелігінде [14] Мұхтар Әуезовтей үлкен адамдармен кездесу, жақын сырлас болу, олардан тәлім-тәрбие алу кімге болса да – үлкен мәртебе екенін айтып тоқталады. Нұртас Оңдасыновтың ұстазы Мұхтар Әуезовтен ұққан ең басты тағылымы – ұлы Абайдың қабырғасын қайыстырған, ой қазынасын қопартқан өз қамы емес, ел қамы, халық мұраты. Мұхтарды да жауларымен жағаластыра жүріп, Мәскеу мен Алматының арасында қашып-пысса да ретін тауып, білгенін жастарға талмай, шаршамай айтқызып жүрген күш – Абай мұраты, Абай арманы екен. Абай арманы Мұхтар мұратына ұласып, онысын алдындағы студенттерге мақсат пен аманат еткендей болған. Әйтеуір, халық-

пай жастарды мақсаткерлікке, еңбекқорлыққа, білім мен ғылым қууға күн сайын уағыздап жататын ұстаз – Мұхтар Әуезов. Артында Абай арманын, Мұхтар мұратын шындыққа айналдырсам деген айбынды қазақ жастары көптеп кездесетін. Кейін Ф.Мұратбаевтан тәлім, М.Әуезовтен дәріс алған көптеген жастар ақырында білімін арттыру мақсатында Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Қазан, Омбы, Саратов қалаларына оқуға аттанады.

Әрине, Нұртас Оңдасыновтың ондай үлкен, алыс жаққа барып оқуға жағдайы келмеген. Нұртас Оңдасыновтың халықшыл, ұлтын ұлықтай білетін білікті басшы болуына ұстазы Әуезовтің қалай да қалай әсері болған.

Нұртас Оңдасынов қай жұмыста болса да, өзін адал қызметкер екенін таныта білген. Сондай-ақ өзіне тән адалдықпен, жігерлілікпен, қажырлылықпен еңбек еткен. Ол еңбекте шындалып, мол тәжірибе жинап, лауазымды, жауапты қызметтерге дейін көтеріледі. Білімге құштар жігерлі жас Орта Азия ирригация инженерлері институтын бітірген соң, орман шаруашылығы саласында әртүрлі деңгейдегі басшылық қызметтерде еңбек етеді [15]. Тағдыр оған ізгі адамдарды жолықтырып, олардан тәрбие алуына мүмкіндік берген. Әсіресе, Шығыс жастарының жарық жұлдызы Фани Мұратбаевтың оған тигізген игі ықпалы өлшеусіз. Сондықтан болар, ол: «жақсы адамдармен, зиялы, білімді, ұлағат-шарапаты мол адамдармен жақын болу дегеннің өзі өлшеусіз бақыт екенін, олардан алар тәлім-білімнің де нәрлі, шырайлы, ізгі боларын барша жұртқа есіет етіп айтып отырған [16]. Өзі де осы қағиданы өмір бойы ұстанып келді. Мұны нақты істерімен де көрсете білген.

Қорыта айтсақ, алғыр, зерек, сезімтал, пайымшыл Нұртас Оңдасынов ізденіп, өз білімін өзі толықтыру арқылы, жаңа дүниеге деген жаңа көзқарасын қалыптастырды. Қазақ елінің басына қиын-қыстау күн туған шақта қазақтың сенімін арттыруға тұратын азаматтарының қатарынан оның есімінің тізімге ілігуі бұл оның қоғамдық қызметке ерте араласып, есейгендігінің, ел-жұртына ісімен танылғандығының айғағы болмақ.

1. «Нұртас Оңдасынов» Құрастырған Г.Оразалиева. – Алматы, 2004. – 12 б.
2. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-21.
3. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-101, 6-п.
4. ССР Одағы Жоғарғы Советінің депутаттығына кандидаттар Нұртас Дәндібайұлы Оңдасынов. // Социалистік Қазақстан 15 январь 1946 жыл №11. – 1 б.
5. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-18, 4-п.
6. Ресей Мемлекеттік жаңа тарих мұрағаты. 5-қор, т-98, іс-35640, 3-4 п.
7. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-68, 2-3-7-п.
8. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-67, 2-п.
9. Г.Оразалиева Нұртас Оңдасынов (ғұмырбаяндық хикаяттар). – Алматы, «Білім» 2004. – 19 б.
10. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-19, 1-п.
11. Н.Оңдасынов «Ғанидан гиврат өмірбаяным» // Лениншіл жас. 29 қазан 1986 ж.
12. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-18, 4-6-7 пп.
13. Г.Оразалықызы «Оңдасынов – өз дәуірінің дара қайраткері» // Жалын. 2008. №9. 4 б.
14. Н.Оңдасынов. «Үлкен ұстаз» // Қазақстан әйелдері, 1987. №8. – 11-13 бб.
15. Қасиетті жердің перзенті. Ж.Әпетова., А.Байтөліев. // Шалқар. 16 желтоқсан. 1994 ж.
16. ҚР ОММ 2330-қор, т-1, іс-81, 1-п.

Аннотация

Автор в данной статье рассматривает факты биографии, связанные со становлением Н.Ондасынова как общественного деятеля. Также говорится о влиянии на формирование его личности таких учителей и наставников, как М.Ауэзов и Г.Муратбаев. Также раскрывается неизгладимая роль в становлении его как личности, как общественного деятеля наставников и учителей, в работе он смог проявить себя в качестве сильного духом гражданина, который прошел свой трудовой путь до управленческого персонала.

Ключевые слова: общество, общественный деятель, биография, гражданин, личность, трудовой путь

Summary

The author in this article examines biographical facts associated with the development of AN Ondasynova as a public figure. Also it talks about the impact on the formation of his personality of teachers and mentors, as M. Auevov and G. Muratbaev. Keywords: society, social activist, biography, Citizen, personality, career. The author of this article considers the facts of N. Ondasynov biography connected with his formation as the public figure. Also the influence of his teachers and instructors, M. Auevov and G. Muratbaev, individuality is analyzed in the article.

Keywords: society, social activist, biography, Citizen, personality, career